

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/36/68-73>

Göyərçin Kərimi
Bakı, Azərbaycan
kgyarchinsh@gmail.com

MUSIQİNİN METAFİZİKASI YOXDUR

Xülasə

Musiqinin, metafizikanın əksinə olaraq, insan vücudunda yeyib-içməyə, intim əlaqəyə və s. yaranan ehtiyac kimi baş qaldırması, ikincinin hər kəsdən üstün təfəkkür, ali şüur tələb edən ayrı bir mövcud dünyada yaşanan həzz olması məsələsinə toxunulmuş, birincinin materiya deyil, vasitəli materiya olması araşdırılmışdır. Bəlkə də, ilk dəfə musiqinin metafizikasının olmadığı iddiası irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: *iradə, ideya, musiqi, metafizika, ali idrak, a priori, materiya, vasitəli, vasitəsiz*

Goyarchin Karimi
Baku, Azerbaijan
kgyarchinsh@gmail.com

Music has no metaphysics

Abstract

Contrary to metaphysics, music is related to eating, drinking, intimacy, etc. in the human body. It was touched on the issue of arising as a need, the second being the pleasure experienced in a separate existing world that requires superior thinking and higher consciousness than anyone else, and the fact that the first is not matter, but mediated matter was investigated. Perhaps for the first time, it was claimed that music has no physics.

Keywords: *will, idea, music, metaphysics, higher understanding, a priori, matter, mediated, unmediated*

Giriş

Mövzunu qələmə almaqda məqsədimiz bayağı olmayan musiqinin insana ən yüksək hisslər bəxş etməsindən və bu hisslərin qalıcı olmayan xüsusiyyətindən bəhs etməkdir.

Mən metafizika deyərkən, insanın itirilməyən xoşbəxtliyini nəzərdə tuturam.

Səs sənəti bizi əbədiyyətin sərhədlərinə qovuşduraraq metafiziki dünyanın böyüklüyünü anladır. Musiqi dinləyən istənilən insan bir neçə dəqiqə müddətində sanki ali nizam və vücudu ələ gəlməyən gözəlliyin əhatəsinə nüfuz edir. Doğrudur, o, dinləyicini metafizika kimi gözəl bir aləmə aparır, lakin bu aləmin metafiziki gözəlliyi musiqinin səsi kəsilməyə qədərdir.

Musiqinin yeganə mənbəyi ideyanın dərk olunmasıdır, yəni o, özünü dərk olunmuşun inikası olaraq təcəssüm etdirir, lakin birinci, insanın idrakına deyil, qəlbinə təsir edir, eynən şərab, yaxud sevincli bir hadisənin xoşbəxtliyindən duyulan həzz kimi.

İradə və ideyanın dərk olunma prosesinin əksinə olaraq, musiqinin dərk edilməsi *a priori* deyil. Musiqi insanın vücudunda yeyib-içməyə, intim əlaqəyə və s. yaranan ehtiyac kimi baş qaldırır, lakin metafizika gerçək dünya ilə əlaqənin kəsilmə anlarından təşkil olunmuşdur. O, hər kəsdən üstün təfəkkür, ali şüur tələb edən ayrı bir mövcud dünyada yaşanan həzdir. Metafiziki aləm dünyanın fəvqə olmaqla heç vaxt tərk olunmayan zirvədir. Bu aləmin fəthləri ali idrak sahibləri – dahilərdir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, musiqi ayrı-ayrı adamlara metafiziki təsir bağışlasa da, özünün *metafizikası yoxdur*. Məsələn, fərqli hadisələrin metafizikası düşüncə yolu ilə dərk olunub şüuru aydınlaşdırırsa, musiqi, sadəcə, məst edir. Metafizika zəkaya emosional təsir edərək insana ən yüksək zövq yaşadır, musiqi çoxmənalı təsirlərə malik olmaqla yanaşı, dinləyəni

kədərlandırır, hətta ona əzab da verir. Bir sözlə, metafizikanın təsiri birmənalıdır: həzz, musiqinin qəbul edilməsi çox təcəssümlüdür: adlarının sayı qədər. Deməli, cəm şəkilsiz qəbul etdiyinə görə musiqi metafizikadan fərqlənir.

Musiqi nədir?

Bu, eynən insan nədir sualına bənzəyir, ona görə ki səs varlıqla birlikdə yaranıb. Bəlkə, bitkilərin, ağacların, güllərin də səsi var, lakin tezlikləri 16 Hs-dən aşağı, yaxud 20000 Hs-dən yuxarı olduğu üçün eşitmə imkanımıza uyğun gəlmirlər. Heyvanların, həşəratların, böcəklərin, quşların da səsi var. Musiqinin əsasını təşkil edən bəzi quşların və insanların avazıdır ki, səs sənətinin bünövrəsini təşkil edir. İnsanlar çalib-oxumağı qarşılarına əvvəlcədən məqsəd şəklində qoymayıblar, bu hiss onlarda qeyri-ixtiyari olaraq, eynən müxtəlif cismani, mənəvi ehtiyaclar kimi baş qaldırıb.

Nəğmənin ilkin versiya şəklində avazla oxunması musiqinin deyil, səsin möcüzəsidir. Musiqi, artıq hər kəsin bildiyi kimi, not əsəridir.

Musiqinin dili bəşəridir, irqi mənəsi yoxdur; qara dərilisi, ağ dərilisi olmur; dünyanı hissələrə bölmür, varlı-kasıb tanımır, sərhədsizdir, onu, sadəcə, (Söz!) – şeir çərçivəyə salıb ardınca apara bilər.

Zövqün yaşanmasını təmin etməyən istənilən musiqi dinləyicinin iradəsinə zidd olur, eləcə də ahənglə və rəsonansla müşayiət olunan not sənəti insanın könlünü oxşayan təbii obraza çevrilir.

Musiqi ən universal sənət növüdür; onun köməyiylə insan qəlbinin məmnunluq, yaxud narazılıq ifadə etməsi, kədərli, ya sevincli olması ən incə nüans və təkrarlarla təcəssüm olunur.

Musiqi görünən dünyanın səslə ifadə olunan gerçəkdir.

Musiqi, ya *arzuolunan*, ya da *düşünülmüş arzuolunan* həyatın qeyri-ixtiyari təcəssümüdür, eynən yeyib-içməyə yaranan tələbat kimidir, lakin ruhun qidalanmaq ehtiyacından əmələ gəlir.

Arzuolunan həyat, adından da göründüyü kimi, insanın məmnunluq halıdır, düşünülən arzuolunma, əslində, arzu olunmayana işarədir, lakin o şərtlə ki, arzuolunmayanın təbiəti, mahiyyəti, mümkünlük, yaxud mümkünsüzlük dərəcəsi insan tərəfindən dərk edilsin. Mahiyyəti dərk olunmuş istənilən arzuolunmayan hadisə insana qəzəb deyil, sadəcə, kədər gətirir. Deməli, musiqinin yaranma ehtiyacı ya məmnunluq hissindən, ya da kədərdən qaynaqlanır. Bunların hər ikisi ya təcəssümdən əvvəlki şüursuz və kor olan, ya da özündən imtina edən iradənin hökmüylə baş verir.

Bizim haqqında söz açacağımız mövzu musiqinin janrları, növləri deyil, lakin qeyd etməliyik ki, onun bütün növ və janrlarında ayrı-ayrılıqda həm iradənin xidmətçisi sayılan hissi idrak, həm də *ideyalara* keçid etmiş idrakın təcəssümü mövcuddur.

Xatırladıq ki, mövzu alman filosofu Artur Şopenhauerin musiqi haqqında apardığı tədqiqat bazası və nəzər-nöqtəsinə istinadən qələmə alınmışdır.

Nəyə görə Şopenhauerin “Dünya iradə və təsəvvür kimi” kitabına yenidən müraciət etdim? Müraciət, əlbəttə, filosofla müxalifət səbəbindən deyil, sadəcə, musiqinin metafizikası anlayışına bildirəcəyim öz şəxsi fikirlərimi onun söylədikləri ilə müqayisəli şəkildə ortaya çıxarmaq istəyirəm.

İradə: musiqi

Leybnis deyir: “Musiqi filosofluq etdiyini bilməyən şüursuz ruhun metafiziki məşqidir”. Birincisi, Leybnislə o mənada razılaşmaq olar ki, Şopenhauerin *iradə* adlandırdığı musiqini ancaq və ancaq ilkin mənasında başa düşək, yəni o, kordur, şüursuzdur; ikincisi, rəsonans idrak bütün şəxsi iradələrin və obyektiv dünyanın vahid enerjisinin əsasını təşkil edən iradənin diktəsilə fəaliyyət göstərir və nəhayət, üçüncüsü, kor və şüursuz sözünü bütün musiqi növlərinə aid etmək caiz deyil, çünki ikisi də insanda mövcud olmaqla, iradənin özü şüursuza və dərk olunmuşla ayrılır. Bu, başqa sözlə, o deməkdir ki, subyektə görə obyekt, özünə görə iradəsi olan insan kor və şüursuz olanı “ağıllandırmaq” qabiliyyətindədir (Kərimi, 2020).

Şopenhauer izah edir ki, iradəni ideyadan, ideyanı isə təzahürdən fərqləndirməyi bacaran hər kəs üçün dünya hadisələri əhəmiyyətə malik olmayacaqdır; o, *dünya iradəsinə* belə şərh edir: “İnsan da daxil olmaqla bütün təbiət heç vaxt doymayan həyat iradəsinin ifadəsidir” (Shopengauer, 2020).

Əgər musiqi Şopenhauerin nəzəriyyəsinə əsasən iradənin özündürsə və iradə təbiətin kor

qüvvələrinin təsirilə həm hissələrin, həm də bütövün nüvəsi olaraq aşkara çıxırsa, bu insanların düşünülmüş fəaliyyətində özünü aşkar olanın ideyası kimi göstərməlidir.

İdeya termini altında həmin möhkəm və müəyyən dərəcələr başa düşülür ki, iradənin uyğun təcəssümünü ifadə edir, çünki o, cəmi olmayan *özündə şey* – əbədi formalar, yaxud da nümunələrin aid olduğu pillələrdir. Başqa sözlə, ideya dərk olunmuş təsəvvürdür, yəni iradənin özünü tanıtmə mərhələsidir.

Təsəvvürdən fərqli olaraq, iradə və ideyanı hissi idrak yox, *ali* idrak qavrayır.

Şopenhauer musiqinin quruluşunu elementlərə ayırır, sonra onları ideyanın əsas pillələrilə müqayisə edir: harmoniyanın dörd səsi – bas, tenor, alt, soprano və əsas tonlar – tersiya, kvinto, oktava. Bas canlı olmayan dünya, tenor, alt isə bitkilər, heyvanlar aləmilə eyniləşdirilir, soprano ən yüksək iradənin aşkarlanması, yəni obyektivasiyası kimi təqdim olunur, lakin müqayisə şərtidir, alman filosofu özü də etiraf edir ki, bunları əsaslandırma bilməz.

Beləliklə, iradə həyatın görünməyən özəyi, təsəvvür onun təcəssümü, yəni təzahürüdür. Təsəvvür görünən dünyadır; cansızından tutmuş canlısına qədər bütün gerçəkliyi əhatə edir. Təsəvvür dünya ilə təmas hissi idrak vasitəsilə gerçəkləşdiyinə görə əksəriyyət üçün əlçatandır. Təzahürü – təsəvvürü hər kəs əyani şəkildə görür; onunla empirik tanış ola bilər, lakin ideya və iradənin dərk olunma prosesi *a priori*dir. Məsələn burasındadır ki, ikincilərin şəkli, quruluşu olmur; elə bu səbəbdən də iradənin keçmişi, gələcəyi, cəmi yoxdur, deməli, o, ilk başlanğıcdır. Bir halda ki, iradə özlüyündə kor və şüursuzdur, rəşadət düşüncə ziddiyyət təşkil edəcək qədər ona yaddır, həmin səbəbdən də iradənin dərkə, ya intuitiv, ya da idrakın dünya haqqındakı təəssürlərə vasitəsiz bələdçiliyi sayəsində mümkündür (Shopenhauer, 2020).

İradə təcrübədən kənardır və bu mənada ali idrakı keçid elm vasitəsilə əldə olunmur, onun yolu, əsasən, incəsənətdən keçir. Bütün incəsənət növlərində, o cümlədən rəsmdə, şeirdə, nəsrə də ideyanın ötürülmə mexanizmi eynidir: iradədən ideyaya, ideyadan təzahürə, lakin musiqidə aparıcı xətt oxşar prinsip üzrə gerçəkləşmir, bu da onunla əlaqəlidir ki, o, ideyanın deyil, bilavasitə iradənin təcəssümüdür.

Musiqi növündən asılı olaraq, dinləyiciyə metafiziki anlar yaşada bilər, lakin sonuncunun itirilməyən xoşbəxtlik olduğunu nəzərə alsaq, birincinin oyatdığı hissələrin qalıcı olmadığına fərqi varırıq. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, musiqinin təsiri ali idrakı yol açacaq qüvvədə deyil, yəni musiqi dinləməklə ideyanın dərkinə yüksəlmək, ümumiyyətlə, mümkün deyil. Sadəcə, onun yaratdığı təəssüratı M. Füzulinin təbircə belə ifadə etmək olar: “Surəti halım görən surət xəyal eylər mənə” (Füzuli, 2005). Elə bu xüsusiyyətinə görə ki, Şopenhauer musiqini ideyada aşkarlanmayan iradə adlandırır. O iradə ki, dünyanın yeganə həqiqətidir, əsasən, seyr və düşüncə ardıcılığıyla idrak olunur.

Musiqinin materiyası

İstənilən materiya iradənin təzahürüdür, özü deyil. Materiya hərəkət və səbəbiyyətdir. Musiqi, enerji, axar çay misalı ancaq ötürülmə vasitəsilə təcəssüm olunur. Enerjinin materiyası elektrik naqilidir, çay materiyadır, vaakumda səs yayılmaq imkanı olmadığına nəzərə alsaq, musiqini də müəyyən mənada materiya hesab etmək olar, lakin onun sıxlığı gözlə görünməyəcək qədər zəifdir. Bu mənada suyun, dağın, dərənin materiyası qalıcı, musiqinin materiyası müvəqqətidir: ötürülmə kəsilmə qədər.

Səs sənəti subyekt kimi zamansız, obyekt kimi materiyasızdır, dünya isə daima hərəkətdədir, deməli, onun və eyni səbəbdən bəstəkarın, müğənninin, çalğıçının, dinləyicinin zamanı var.

Musiqinin materiyası ötürüldüyü naqıl, yazıldığı not dəftəri, dalğalar şəklində yayıldığı hava olaraq özü deyil, özünün təcəssüm vasitələridir.

Məsələyə digər tərəfdən yanaşanda görürük ki, materiyanın bütün mahiyyəti səbəb ilə təsirdən ibarətdir, o zaman musiqi də canlı və hərəkətdə olduğu üçün materiyadır, lakin musiqinin susması ilə onun materiyası da yoxa çıxır və bu mənada səs sənətini özü-özünə mövcud olan adlandırmaq mümkün deyil. Musiqi iki obyekt, yaxud iki iradə arasında təsir vasitəsi kimi başa düşülməlidir.

Mən bir vaxtlar orta məktəb dərslindən öyrəndiyim, Qərbin, Şərqin, yaxud digər ölkələrin kitablarından oxuduğum mövqeyimə uyğun gələn-gəlməyən fikirlərin heç birinə münasibət

bildirmədən səsini materiyası haqqında öz düşüncələrimi yazdım və qərara gəldim ki, musiqi müvəqqəti, qalıcı olmayan – vasitəli materiyadır. Bütün əllə daşınan, təması, görünüşü, səthi olan materiya isə vasitəsizdir. Məsələn, enerji vasitəli materiyadır, lakin elektrik naqili vasitəsiz.

Vasitəli və vasitəsiz terminləri materiyaya şamil etməklə onun iki növü arasındakı fərqi uzun-uzadı izahını bir növ sadələşdirmək imkanı yaratdım.

Musiqi yaradandır

Artur Şopenhauer musiqiyə hansı səbəbdən yaradan tərifini vermişdir və yaxud musiqi nəyə görə yaradandır? Ü. Hacıbəyovun “Koroğlu” uvertürası ilə S. Hacıbəyovun “Karvan” simfonik əsərini, yaxud Motsartın “Türk marşı” ilə “Rekviem”ini xatırlayaq. “Koroğlu” uvertürası ilə “Türk marşı” arasında müəyyən bənzərlik olsa da, digər musiqilərin insan həyatına təsiri yetərinə fərqlidir. Biri döyüşün vacibliyindən, o biri insan ürəyinin qüssəsindən, dərdindən, digəri uzun və sonlu bir yolçuluqdan söz açır.

Müslüm Maqomayevin ifasında “Azərbaycan” mahnısına qulaq asan hər kəs qanad açıb uçmaq istəyir və yaxud müğənninin “Baharın on yeddi anı” filmindən səsləndirdiyi “Anlar”ı dinləmək...

Bir ana sıgışdırılan əbədiyyəti və ya əksinə, əbədiyyətin bir anını yaşamaq kimi fəvqəladə məqamdır, adama elə gəlir ki, ölümlə üz-üzə dayanan insan “Anlar”ın sədası altında öz anlarını həyatın cəvhəri kimi yaşayır və s.

Musiqinin bu və ya digər xüsusiyyətindən uzun-uzadı bəhs etməklə məqsəddən yayına bilərik, lakin xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, musiqi dinləyicini öz ruhuna kökləyir; onun sədaları altında döyüşə də atılmaq, cinayətə də əl atmaq olar, yəni o, yaradandır.

Yaradan ifadəsinin digər səbəbi isə musiqinin özü-özünün təcəssümü olmasıdır ki, *iradə* kimi mövcud olan *musiqi* təcəssüm kimi özünün eynidir; lakin bir məsələni unutmamaq şərtilə: musiqi dinləyicidə analoqu olduğu iradəni axtarmır, əksinə, insan öz iradəsinə uyğun gələn musiqini bəstələyir, seçir, dinləyir. Bu isə o deməkdir ki, musiqi həm vasitəsiz, həm də vasitəli yaradandır.

Musiqinin yaradan – *iradə* olması birmənalıdır; istər hissi idrak, istərsə də ali idrak sahibi olsun, o, insan üzərində söz ilə anlaşılmayan hökmə sahibdir. İnsanın istənilən musiqini dinləməkdən gəc-tez doydugunu nəzərə almasaq, dinləyicini bu hökmün təsir dairəsindən ancaq başqa bir zəruri ehtiyac, tələb olunan fəaliyyət növü xilas edə bilər.

Metafizika nədir, yaxud musiqinin metafizikası varmı?

Metafizika görünənlərin zəkaüstü – mücərrəd görünüşünə deyilir (Kərimi, 2022).

Metafizika o deməkdir ki, hadisələr dünyanın hədudlarından, hissi təcrübənin mümkün sərhədlərindən, fiziki proseslərdən kənarda baş verir, bu isə *a priori* dərk deməkdir.

Metafizikanın nə demək olduğunu izah etmək üçün rejissor Federiko Fellinin 1958-ci ildə “Oskar” mükafatına layiq görülmüş “Kaberiya gecələri” filminin final hissəsini gözümüzün önünə gətirək. Hər cür vasitədən yararlanaraq, alçalaraq vəsait toplayan Kaberiya sonuncu ümidini də itirir, bütün varidatı əlindən çalınandan sonra o, bir müddət özünü torpağa çırpır. Sonra ayağa qalxıb ağır addımlar və üzünün sona qədər zorlanmış qadın ifadəsi ilə meşəlikdən kənara çıxmağa çalışır. Ömrünün axıncı anlarını yaşayırmış kimi göz yaşları tökən Culyetta anidən gülümsəməyə başlayır.

Bu məqamda onun yanaqlarından süzülən damcılardan səbəbi anlaşılmır. Necə ki istənilən obyektin *ideyası* səbəb, zaman və məkan ölçülərindən azaddır, Mazina da həmin anlarda dünyadan asılılığını dəf etməyə nail olur. İtirdiyi sərvət müqabilində özünü həddən ziyadə bədbəxt hiss edən qadın asılılıq libasını soyunmaqla əzablardan xilas olur. Onda anidən baş verən sonuncu dəyişiklik ali idrakın hissi idrak üzərində qələbəsidir, yəni həyatın metafizikasının dərk olunmasıdır.

Metafizikada pillələr müəyyən şeylərə onların əbədi formaları və ya nümunələri kimi aiddir, yəni ideyanı həmişə həqiqi və ilkin mənasında başa düşmək lazımdır, həmin mənada ki, onu Platon adlandırmışdır.

İdeyanın dərk olunması *a priori* əldə olunur, *a priori* dərk metafizikadır, musiqi *a priori* dərk olunmur.

İradənin dərkinə aparan yol təcəssümdən başlayırsa, bəstəkar musiqisi dərk olunmuşun təcəssümüdür. Məsələn, rəsm əsərində hadisənin mahiyyətinə seyr etdiklərimizin fonunda varırıq, lakin musiqidə ahəngin köməyi ilə bizə nəyin çatdırılmasını, yaxud başa düşməli olduğumuzun nə

olduğunu anlamağa çalışırıq.

Hissi idrak iradənin xidmətində dayanır, ali – ideyaların idrakı iradənin xidmətindən tamamilə azaddır, çünki zaman, məkan və səbəbiyyət kimi anlayışlar ona yaddır. İstənilən hadisənin, əsərin, rəsmi, seçilmiş obyektin ideyasını dərk etməklə onun metafizikasını yaşayırıq, lakin musiqidə əksinədir. İnsan melodiyayı dinlədikcə hadisənin, yaxud faciənin xəyali təəcəssümünə qovuşur.

Birincidə, görünənlərin vasitəsilə görünməyənləri – əbədi və cəm şəkilçisi olmayanı dərk edirik, ikincidə, bütövün ayrı-ayrı hissələrinin xəyali təəcəssümünü izləyirik. Buradan belə çıxır ki, musiqi ilə ideya arasında analogiya mövcud olsa da, istiqamət bir-birinin ziddinədir. Deməli, cəm şəkilçisi qəbul etməyən metafizikanın ideyanın dərk prosesi olmasına və cəm şəkilçisi qəbul edən səs sənətinin ideyada aşkarlanmayan iradə kimi tanınmasına rəğmən söyləyə bilərik ki, *musiqinin metafizikası yoxdur*, lakin musiqi metafiziki ruhun çırpıntılarını əks etdirə bilər.

Musiqinin metafizikası həmin səbəbdən yoxdur ki, onu təkcə dahilər – bəstəkarlar, iri həcmli musiqi əsərlərinə, muğamlara öz yaradıcı töhfələrini bəxş etmiş tək-tək xanəndə və müğənnilər dinləmirlər. Ona hər kəs qulaq asır: oğru da, canı də, şarlatan da, meyvə satan da, donuz otaran da və s.

Kimin onu dinləməsindən asılı olmayaraq, musiqi heç kimi tərbiyə etmir. Lakin təyyarəni partlatmaq istəyən kamikadzeni tərək-silah etməkdən ötrü onu musiqi vasitəsilə kövrəldib, ardınca siqaret təklifi edərək əlini boşaltmağa vadar etmək mümkündür.

Platon deyir: “Musiqi – mənəvi nizamdır. O, gerçək aləmə ruh, zəkaya qanad, təxəyyülə uçmaq imkanı; bütün varlıqlara füsunkarlıq bəxş edir (6).

Musiqidən həmişə zövq almaq olar, lakin bu metafizikadan alınan həzz kimi əbədi deyildir; istər dərk olunmuş, istərsə də əksinə olsun, onun təsiri müvəqqəti səciyyə daşdığından təkamülə sövq etmək xüsusiyyəti yoxdur, çünki idrakı deyil, ürəyi, istəyi hərəkətə gətirir. Səs sənətinin “*iradə*”si də, “*ideya*”sı da – “*metafizika*”sı da, “*təcəssüm*”ü də elə özüdür.

Musiqinin çərçivəsi şeirdir, ona görə ki sözlə müşayiət olunan musiqi əsəri dinləyicidə dərk olunmaq zərurəti yaratmır, kompozisiyanın, orkestrin ifa ilə nə demək istədiyini müğənni avazla söyləyir. Sözlə müşayiət olunmayan musiqinin nəyi diktə etdiyini bəstəçidən savayı heç kim bilmir. Elə bu səbəbdən də sözlə oxunmayan musiqinin sözlərini dinləyici öz hekayələrinin əsasında uydurur. Buradan belə nəticə hasil olur ki, sözlə müşayiət olunmayan hər musiqinin dinləyici sayı qədər hekayəsi mövcuddur. İdeya da belədir; bir ideyanın istənilən sayda təzahür formaları ola bilər. Daha əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, musiqi ilə ideya arasındakı bu zahiri oxşarlıq, mahiyyət etibarilə bir-birinin ziddinədir.

Sözlə müşayiət olunan musiqi rekvizitiv möhür daşdığına görə dinləyicini düşündürmək səciyyəsi daşımır, çünki hadisə özü ifaçı tərəfindən nəql olunur.

Artur Şopenhauer deyir: “...baş gövdədən boy atdığı kimi, idrak da iradədən yaranmışdır” (Shopengauer, 2020). Biz iradəni onu əyaniləşdirən ideyanın köməyiylə dərk edirik. Lakin ayrı-ayrı musiqi dünyanı əhatə edən formasız anlayışlardan fərqli olaraq həmişə canlıdır, özü özünün eynidir; başqa sözlə, o, “universalial post rem” yox, “universalial anti rem”dir, daha doğrusu, özlüyündə var olandır.

Aləmi seyr etdikcə onu ideyasına doğru aparan yol hədəfə yetişəndə artıq gerçək həyatdan əsər-ələmət qalmır, lakin musiqini dinlədikcə gözümüzün önündə görünən dünyanın hadisələri canlanır: keçmiş, gələcəyi, indisi. O, hər yerdə insan ruhunu yüksəldib-alçaldan həyat hadisələrinin mənəviyyət oyadıcı, ürəyə təsiredici özəlliyindən bəhs edir. Musiqi bizi həm keçmişə aparır, həm də gələcəyə götürür. Metafizikanın keçmiş, gələcəyi olmur.

Sonda belə bir müqayisə aparaq. Yer kürəsini kənardan seyr edən Yuriy Qaqarin olmuşdur və onun məşhur bir ifadəsi var: “Bizim planetin necə gözəl olduğunu gəminin kabinəsindən seyr etdim” (8). Bəli, o, bizim dünyadan kənara çıxmış, planeti kənardan izləmiş, hissi idrak vasitəsilə dünyanın bir hissəsinin və Yer kürəsinin xaricdən görünüşünü düzgün şəkildə ifadə etmiş ilk kəsidir. Qaqarin dünyadan kənara çıxmaqla onun metafizikasının deyil, gerçəkliyinin təntənəsini yaşamışdır. Bax, musiqi də belədir, insan ona qulaq asdıqca, ancaq həyatın keşməkeşləri barədə düşünür; elə ki, nəغمə kəsilir, təsir də yoxa çıxır, yaxud azalır. Metafizika dünyanın ən böyük neməti olaraq

dahinin əbədi yoldaşdır.

Musiqi gerçək dünyanın səsidir və bütün xüsusiyyətlərilə gerçəklikdən asılıdır, onsuz var ola bilməz. Bəs metafizika, yəni ideya?

İdeyanın gerçək dünyadan asılılığı yoxdur, əksinə, genetik və funksional baxımdan bütün varlıqlar ondan asılıdır. Metafizika insanın ideyanı dərk etməsidir, elə bu səbəbdən də ideyada aşkarlanmayan iradənin – musiqinin metafizikası yoxdur; başqa sözlə, bizi ideyalara deyil, gerçək dünyanın hadisələrinə götürdüüyü üçün *musiqinin metafizikası yoxdur*. Əgər musiqinin metafizikası olsaydı, dünya sülh içində boğulardı, nədən ki, musiqini sevməyən, dinləməyən insan yoxdur.

Nəzərimə görə və anladığım qədər A. Şopenhauer müəllifi olduğu “Dünya iradə və təsəvvür kimi” ölməz əsərində musiqi kəlməsindən sonra metafizika sözünü işlətməyib. Ona görə dəqiq söyləyə bilmirəm ki, mümkündür, oxuduğum əsərin tərcüməsi təhrif edilmiş olsun, yaxud diqqətim məni aldatsın.

Nəticə

Mətni yekunlaşdırmazdan öncə onu qeyd edirəm ki, ölümün metafizikası yazdığım anlarda sanki qeybdən səs eşitdim: musiqinin metafizikası yoxdur. O ana qədər başqalarına istinad edərək özüm də bu söz birləşməsindən səhvən istifadə etmişəm.

Məqalənin köməyiylə fikrimi nə dərəcədə əsaslandırıram, bilmirəm, bunu metafiziki düşüncəyə sahib oxucu söyləyəcək, lakin insan təbəqələrini bir-birindən ayırmaq üçün çoxlarının istifadə etdiyi bir həndəsi fiqurun timsalında onu söyləyə bilərəm ki, metafizika konusun ucudur: ənyuxarı nöqtə və sonsuzluğun başlanğıcı...

Ədəbiyyat

1. Kərimi, G. (2020). Məhəbbət və doqquz görüş. Bakı: “Zərdabi Nəşr” MMC, 173 s.
2. Shopengauer, A. (2020). Mir kak volya i predstavleniye. Moskva: “AST”, 351 s.
3. Shopengauer, A. (2020). Mir kak volya i predstavleniye. Moskva: “AST”, s. 299.
4. Füzuli, M. (2005). Əsərləri. Altı cildə, I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 400 s.
5. Kərimi, G. (2022). Diqqətin metafizikası. Bakı, Elm və təhsil, s. 21.
6. <https://ru.citaty.net/tsitaty/629382-platon-muzyka-vooodushevliat-ves-mir-snabzhaet-dushu-krylia/>
7. Shopengauer, A. (2020). Mir kak volya i predstavleniye. Moskva: “AST”, s. 342.
8. https://www.googe.com/search?q=гагарин+про+земном+шапе&client=ms-android-samsung&sca_esv=a24d50f4328fb081&gbv=17sei=dytXb8v-wPAPm6-K4AQ

Göndərilib: 08.04.2024

Qəbul edilib: 12.06.2024